

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Громько А.А. Кеңес Одағының сыртқы саясаты Ұлы Отан соғысы жылдарында. - Мәскеу: Наука, 1971.
2. Дипломатия тарихы. - Т. 4. Екінші дүниежүзілік соғыстағы дипломатия (1939–1945). - Мәскеу: Политиздат, 1979.
3. Слоков, В.П. КСРО және антигитлерлік коалиция елдері: ынтымақтастық пен қарама-қайшылықтар. - Мәскеу: Халықаралық қатынастар. 1983.
4. Согрин В.В. Тегеран конференциясы, 1943 жыл. Тарихи жазбалар. - №1, 1990.
5. Корнилов А.В. КСРО дипломатиясы және саясаты 1941-1945 жылдарда. - Мәскеу: Халықаралық қатынастар, 1985.
6. Адамбек Б.К. Кеңес одағының тарихы. - Астана: ҚазАқпарат, 2005.
7. Кеңес Одағының сыртқы саясаты: көпжақты және екіжақты. - Мәскеу: Халықаралық қатынастар, 1987.
8. Штайнберг, Дж. Үштік көшбасшылардың конференциялары: - Тегеран.Ялта Потсдам. Аударма: АСТ, 2006

БҮКІЛӘЛЕМ ЖӘНЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР ТАРИХЫНЫҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Хусаинова Ш.Г.

Ғылыми жетекші: Алдабаева Г.Т.
Қазұтынуодағы Қарағанды университеті
shaktaih@gmail.com
Қарағанды қ.

Бүкіләлем және халықаралық қатынастар тарихы – бұл елдер арасындағы саяси, экономикалық және мәдени қарым-қатынастардың дамуын түсіндіретін іргелі ғылым саласы. Ол мемлекеттің өзге елдермен байланысын тек тарихи тұрғыдан ғана емес, қазіргі заманғы саяси жағдайлармен де тығыз байланыстыра қарастырады. Бұл саланың зерттеу нысаны – әлемдік тепе-теңдіктің қалыптасуы, қақтығыстар мен ынтымақтастықтың даму сатылары, сондай-ақ, елдердің бір-біріне әсер ету тетіктері.

Халықаралық қатынастар тарихы мемлекеттер арасындағы бейбіт келісімдер мен соғыс әрекеттерінің себебін түсінуге мүмкіндік береді. Адамзат тарихында халықаралық келісімдердің маңызы зор болған: мысалы, 1648 жылғы Вестфаль бейбітшілігі халықаралық құқықтың негізін қалады, ал 1945 жылы құрылған Біріккен Ұлттар Ұйымы жаһандық бейбітшілік пен қауіпсіздікті сақтау үшін құрылды.

Сонымен бірге, бұл ғылым жаһандық мәселелерді шешуге бағытталған. Қазіргі таңда климат өзгерісі, терроризм және экономикалық теңсіздік секілді жаһандық проблемалар тек халықаралық деңгейдегі ынтымақтастық арқылы шешіледі. Халықаралық қатынастар тарихының маңыздылығы елдер арасындағы ынтымақтастықты нығайтуда ғана емес, қақтығыстарды болдырмаудың жолдарын табуда да көрінеді.

Халықаралық қатынастар тарихы әртүрлі зерттеу әдістеріне негізделеді:

1. Тарихи-мәліметтік әдіс: Құжаттар, келісім-шарттар мен архивтік деректер арқылы өткен кезеңдегі елдер арасындағы қатынастарды зерттейді.

2. Салыстырмалы әдіс: Бір елдің халықаралық саясаттағы тәжірибесін басқа елдің тәжірибесімен салыстыру арқылы озық үлгілер мен кемшіліктер анықталады.

3. Жүйелік әдіс: Мемлекеттер арасындағы өзара байланысты жалпы жүйе ретінде қарастырып, олардың ортақ мүдделерін анықтайды.

Қазіргі уақытта халықаралық қатынастар тарихы жаңа жаһандық сын-қатерлер жағдайында өзектілігін арттыра түсуде. Елдер арасындағы өзара тәуелділік артып, экономикалық, саяси және мәдени ықпалдастық жаңа деңгейге көтерілді. Әсіресе, цифрлық технологиялардың дамуы дипломатиялық қатынастарды жаңаша құруға мүмкіндік береді.

Кіріспе бөлімін қорытындылай келе, халықаралық қатынастар тарихы елдер арасындағы қарым-қатынастарды терең түсінуге мүмкіндік беретін маңызды ғылым саласы екенін байқаймыз. Оның зерттеу нысаны тек өткенге ғана емес, қазіргі және болашақтағы саяси-экономикалық тұрақтылықты қамтамасыз етуге де бағытталған.

Халықаралық қатынастар тарихы әрдайым елдер арасындағы саяси тепе-теңдік, мүдделер қақтығысы және мәдени айырмашылықтармен сипатталады. Бұл бөлімде осы негізгі мәселелерге және олардың әлемдік тарихтағы рөліне тереңірек тоқталамыз[1, 68 б].

Халықаралық қатынастардың басты мәселелерінің бірі – мемлекеттер арасындағы тепе-теңдікті сақтау. Әлем тарихында бұл мәселе әсіресе келесі тарихи кезеңдерде маңызды рөл атқарды: Ежелгі дәуір: Египет пен Хетт патшалығы арасында жасалған алғашқы бейбітшілік келісімі (б.з.д. XIII ғ.) тарихи тепе-теңдік орнатудың

маңызды мысалы болып табылады. Бұл келісім көрші мемлекеттердің мүдделерін ескере отырып, әскери қақтығыстарды тоқтатуға бағытталған алғашқы қадам болды.

Орта ғасырлар: Бұл кезеңде христиандық Еуропа мен мұсылман әлемінің тепе-теңдігі крест жорықтары арқылы бұзылды. Мұндай соғыстар тек діни сипатта ғана емес, экономикалық және саяси үстемдік үшін де жүргізілді.

Жаңа дәуір: Наполеон соғыстары халықаралық тепе-теңдікке үлкен әсер етті. 1815 жылғы Вена конгресі арқылы Еуропадағы тепе-теңдік калпына келтіріліп, мемлекеттердің территориялық және саяси мүдделері қайта бөлінді.

Бүгінгі күні тепе-теңдік мәселесі көпполярлы әлемде жаңа сипат алды. АҚШ, Қытай, Ресей және Еуропалық Одақ секілді державалар арасында экономикалық және саяси бәсекелестік күшейіп, халықаралық аренадағы тепе-теңдікті сақтауды қиындата түсуде.

Мәдени айырмашылықтар мемлекеттердің сыртқы саяси байланыстарына және жаһандық ықпалдастыққа ықпал ететін маңызды фактор болып табылады.

Жібек жолы: Ежелгі дәуірде Жібек жолы арқылы мемлекеттер тек экономикалық байланыстар орнатып қана қоймай, мәдени және діни ықпалдастыққа да қол жеткізді. Бұл байланыстар бір-бірін жақсырақ түсінуге мүмкіндік берді, алайда мәдени айырмашылықтар кейбір қақтығыстардың туындауына себеп болды.

Отаршылдық кезең: Еуропа елдерінің Азия, Африка және Америка құрлықтарын отарлауы мәдени айырмашылықтарды тереңдетіп, жергілікті халықтардың мәдениеті мен экономикасын әлсіретті.

Мәдени айырмашылықтар жаһандық интеграцияға кедергі келтіретін негізгі факторлардың бірі болып отыр. Мысалы, халықаралық миграция толқыны еуропалық елдерде әлеуметтік шиеленіс тудырып, мәдениетаралық диалогты қиындатты.

Мемлекеттер арасындағы мүдделер қақтығысы халықаралық қатынастардың басты қозғаушы күші болып табылады. Бұл қақтығыстар көбінесе ресурстарға, территорияға немесе саяси үстемдікке байланысты туындайды.

Қырғи қабақ соғыс: АҚШ пен КСРО арасындағы идеологиялық қақтығыс халықаралық қатынастарға терең әсер етті. Кариб дағдарысы (1962) әлемді ядролық соғыстың табалдырығына жеткізсе, Вьетнам соғысы (1955–1975) халықаралық күштердің ықпал аймағы үшін күресінің айқын мысалы болды [2, 94 б].

Заманауи геосаясат: Ресей мен Украина арасындағы жанжал, Оңтүстік Қытай теңізіндегі даулар – қазіргі халықаралық қатынастардағы мүдделер қақтығысының көріністері. Мұндай жағдайлар жаһандық тұрақтылыққа қауіп төндіріп, халықаралық дипломатияны қиындата түседі.

Халықаралық қатынастар тарихындағы негізгі мәселелер мемлекеттердің тұрақты дамуында шешуші рөл атқарады. Тепе-теңдікке ұмтылу, мәдениетаралық айырмашылықтарды жою және мүдделер қақтығыстарын бейбіт жолмен шешу – бүгінгі таңда да өзекті міндет болып қала береді. Бұл мәселелерді терең түсіну – халықаралық ынтымақтастықты нығайту мен жаһандық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің негізгі алғышарты.

XX ғасыр халықаралық қатынастардың жаңа кезеңін бастап берді. Бұл уақыттағы өзгерістердің басты ерекшелігі – халықаралық жүйенің қайта құрылуы, жаңа державалардың пайда болуы, сондай-ақ, ғаламдық деңгейдегі соғыстар мен бейбіт бастамалардың қалыптасуы. XX ғасырдағы халықаралық қатынастарды үш негізгі аспект бойынша қарастырамыз: соғыстар, халықаралық ұйымдардың құрылуы және қырғи қабақ соғыс кезеңі.

XX ғасырда орын алған екі дүниежүзілік соғыс әлемдік саяси картаның өзгеруіне және жаңа геосаяси тәртіптің қалыптасуына алып келді.

Бірінші дүниежүзілік соғыс (1914–1918): Бұл соғыс еуропалық державалар арасындағы бақталастықтың нәтижесінде туындап, халықаралық қатынастардың жаңа жүйесін қалыптастырды. Соғыстың аяқталуы Версаль келісімімен аяқталып, онда Германияның халықаралық сахнадағы рөлі айтарлықтай әлсіретілді. Соғыс халықаралық бейбітшілікті сақтау қажеттігін көрсетті және Ұлттар Лигасының құрылуына ықпал етті [5, 23 б].

Екінші дүниежүзілік соғыс (1939–1945): Бұл қақтығыс халықаралық қатынастар тарихындағы ең ірі оқиға болды. Соғыс нәтижесінде АҚШ пен КСРО жаңа әлемдік державаларға айналып, халықаралық қатынастар екіполярлы сипатқа ие болды. БҰҰ (Біріккен Ұлттар Ұйымы) құрылып, жаһандық бейбітшілікті сақтау мен халықаралық дауларды шешудің жаңа механизмдері енгізілді.

XX ғасыр халықаралық ұйымдардың қарқынды дамып, халықаралық қатынастарда негізгі рөл атқара бастаған дәуірі болды.

Ұлттар Лигасы: Бұл ұйым Бірінші дүниежүзілік соғыстан кейін халықаралық бейбітшілікті сақтау мақсатында құрылды. Дегенмен, оның тиімділігі шектеулі болды, себебі негізгі державалар арасындағы ынтымақтастық жеткіліксіз еді.

БҰҰ: БҰҰ – халықаралық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мен адам құқықтарын қорғауға бағытталған жаһандық ұйым. XX ғасырда БҰҰ Халықаралық сот, ЮНЕСКО, БҰҰ Қауіпсіздік Кеңесі сияқты құрылымдар арқылы халықаралық мәселелерді шешуге ықпал етті.

Қырғи қабақ соғыс кезеңі (1947–1991) Қырғи қабақ соғыс халықаралық қатынастардың маңызды кезеңдерінің бірі болды. АҚШ пен КСРО арасындағы идеологиялық қарама-қайшылық халықаралық саясаттың негізгі арқауына айналды.

Қарусыздандыру және бейбітшілік: Кариб дағдарысы (1962) әлемді ядролық соғыстың алдында қалдырғанымен, кейінгі жылдары қарусыздандыруға қатысты келісімдерге қол жеткізілді [3].

Халықаралық одақтар: НАТО мен Варшава келісімі сияқты әскери блоктар әлемдегі екіполярлы жүйені нығайта түсті.

XX ғасыр халықаралық қатынастарда жаңа тәртіптің қалыптасуымен және халықаралық ұйымдардың дамуы арқылы жаһандық қауіпсіздікті нығайтуға деген ұмтылыспен сипатталады. Сонымен қатар, бұл ғасыр елдер арасындағы саяси және идеологиялық бәсекелестікке толы болды, ал бұл қақтығыстардың шешімі бейбітшілікті сақтауға бағытталған жаңа механизмдерді енгізуге негіз болды.

XXI ғасырдағы халықаралық қатынастардың ерекшеліктері

XXI ғасырда халықаралық қатынастар жаңа сын-тегеуріндер мен мүмкіндіктерге толы болды. Әлемдегі саяси, экономикалық және экологиялық процестердің жаһандық сипаты арта түсті, ал мемлекетаралық өзара әрекеттесу бұрынғыдан да күрделі бола бастады. Бұл бөлімде XXI ғасырдағы халықаралық қатынастардың басты ерекшеліктеріне тоқталамыз.

Жаһандану және өзара тәуелділік

XXI ғасыр жаһанданудың шарықтау шегіне жеткен кезең ретінде танылды. Мемлекеттер арасындағы экономикалық, саяси және мәдени байланыстар бұрынғыдан да тығыз қалыптасты.

Сауда-саттықтың либерализациясы мен трансұлттық корпорациялардың өсуі әлемдік экономиканы біріктірді. Дүниежүзілік сауда ұйымы (ДСҰ) мен халықаралық қаржы институттарының ықпалы күшейді. Мысалы, Қытайдың "Бір белдеу, бір жол" бастамасы халықаралық сауданы жаңа деңгейге көтерді.

Мәдени ықпалдастық:

Интернет пен әлеуметтік желілердің дамуы мәдени алмасуды күшейтті. Бұл құбылыс мемлекеттердің ішкі саясатына да әсер етіп, әлемдік қауымдастықта мәдениеттердің араласуына әкелді.

Жаңа жаһандық мәселелер

XXI ғасырдағы халықаралық қатынастарға әсер етуші негізгі жаһандық мәселелер: климат өзгерісі, киберқауіпсіздік және халықаралық көші-қон.

Климат өзгерісі:

Жаһандық жылыну халықаралық қауымдастықтың басты назарында. Париж келісімі (2015) климат мәселесін шешуге арналған ең ірі қадамдардың бірі болды. Дегенмен, бұл салада мемлекеттер арасында өзара келіспеушіліктер бар: кейбір елдер экономикалық даму мен экологиялық тұрақтылық арасында тепе-теңдікті сақтай алмай отыр.

Киберқауіпсіздік:

XXI ғасырда цифрлық технологиялардың қарқынды дамуы жаңа қауіптерді тудырды. Мемлекеттер арасындағы кибершабуылдар мен ақпараттық соғыстар халықаралық қатынастардың жаңа құралына айналды.

Соғыс, кедейлік және климаттық өзгерістер салдарынан миллиондаған адамдар өз отандарын тастап кетуге мәжбүр. Бұл миграциялық дағдарыстар Еуропа, Солтүстік Америка және Таяу Шығыс елдерінде үлкен әлеуметтік-саяси мәселелер туғызуда.

XXI ғасырда халықаралық қатынастарда көпполярлы жүйе айқын байқала бастады. АҚШ-тың жетекші рөліне Қытай, Ресей, Еуропалық Одақ және Үндістан сияқты елдер қарсылас ретінде шығып, өз ықпал аймағын кеңейтуде [4, 70 б].

Қытай экономикалық және саяси аренада маңызды ойыншыға айналды. Оның "Бір белдеу, бір жол" бастамасы тек сауда мен инфрақұрылымды дамытып қана қоймай, Қытайдың халықаралық ықпалын арттырды.

Ресейдің Украинамен қақтығысы және Батыс елдерімен санкциялар соғысы әлемдегі геосаяси жағдайды айтарлықтай шиеленістірді.

БРИКС ұйымына мүше елдер (Бразилия, Ресей, Үндістан, Қытай, Оңтүстік Африка) халықаралық қатынастарда жаңа орталықтар қалыптастыруда. Бұл елдер әлемдік саясатқа жаңа көзқарас енгізуде.

XXI ғасыр халықаралық қатынастарды жаңа деңгейге көтерді. Жаһандану, климаттық өзгерістер, цифрлық қауіптер және көпполярлы жүйе халықаралық саясаттың басты трендтеріне айналды. Бұл үрдістердің барлығы әлемдік қауымдастықтың бірлесіп әрекет етуін талап етеді. Мемлекеттер арасындағы ынтымақтастықсыз XXI ғасырдың сын-кәтерлерін еңсеру мүмкін емес [6, 76 б].

Қорытындылай келе халықаралық қатынастар тарихы әлемдік саяси, экономикалық және әлеуметтік өзгерістердің айнасы ретінде қалыптасып, қазіргі жаһандық мәселелердің негізін түсінуге мүмкіндік береді. Бұл тарихтан алынған сабақтар халықаралық ынтымақтастық пен бейбітшілікті қамтамасыз етудің маңыздылығын көрсетеді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Мәшімбаев С. М. Халықаралық қатынастар тарихы (1914-2003). - Алматы: Қазақ университеті, 2004. – 275 б.
2. Мырзабай Ә. Халықаралық саясаттың негіздері. - Алматы: Экономика, 2005. – 312 б.
3. Киссинджер Г. Дипломатия. - Москва: Международные отношения, 1997. – 736 б.
4. Тоқтаров Ә. А. Геосаясат негіздері. - Алматы: Қазақ университеті, 2012. – 240 б.
5. Бжезинский З. Ұлы шахмат тақтасы: Американың үстемдігі мен оның геостратегиялық міндеттері. Ауд.: Қ. Әмірбеков. - Астана: Елорда, 2009. – 247 б.
6. Қозыбаев М. Қ. Тәуелсіздік жолында. - Алматы: Қазақстан, 2001. – 400 б.